

APIE SLAPTĄJĮ MOKYMĄ LIETUVOJE

K. ZUKAUSKAS

Pedagoginėje-istorinėje literatūroje jau rašyta apie slaptąjį mokymą Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pradžioje¹⁻². Tačiau joje nepakankamai atsispindi gausi medžiaga, sukaupta Šiaulių „Aušros“ istorijos-etnografijos muziejuje. Ji plačiau nušviečia Lietuvos šiaurės vakaruose veikusių slaptųjų mokyklų bei slaptojo mokymo padėtį, atskirų „daraktorių“ pedagoginę veiklą ir pan.

Šiame straipsnyje ir pateikiama papildomos informacijos apie slaptąjį mokymą Lietuvoje.

XIX a. antrojoje pusėje caro vyriausybė, intensyvindama nacionalinį engimą, siekė ir liaudies švietimo sistemą paversti nacionalinės spaudos įrankiu. To spaudimo išraiška ir viena iš priemonių buvo gimtosios kalbos dėstymo mokyklose bei spaudos lietuvių kalba uždraudimas. Caro vyriausybė Lietuvoje įsteigė valdiškas pradines mokyklas, panaudodama jas savo tikslams.

Lietuvių liaudis iš esmės visada pritarė mokyklų steigimui, bet reikalavo, kad jose būtų mokoma gimtąja kalba. Pavyzdžiui, oficialus caro valdžios atstovas, 1864 m. apsilankęs Ukmergės

apskirtyje, rašė visur pastebėjęs valstiečių pasiryžimą steigti mokyklas, tačiau su sąlyga, kad mokyklose rusų skaitymo būtų mokoma greta su lietuvių³. Rokiškio valsčiaus valstiečiai savo nutarime pabrėžė, kad mokės mokesčius mokyklų reikalams, kai jose bus mokoma ir lietuvių, ir rusų kalbų.

Kadangi valstiečių reikalavimai dėl lietuvių kalbos mokymo nebuvo patenkinti, tai jie vengė mokėti mokesčius, neleido vaikų į mokyklas be gimtosios kalbos. Siekdami pramokyti savo vaikus skaityti ir bent kiek rašyti, valstiečiai sąmoningai vengdavo liaudžiai svetimų valdžios mokyklų. Kaimuose ir miestuose paplito slaptas vaikų mokymas namie. Ėmė kurtis slaptos mokyklos. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje jos jau buvo paplitusios visoje Lietuvoje.

Kiek slaptų mokyklų gimtąja kalba veikė Lietuvoje, sunku pasakyti. Naudojantis 1936 m. Šiaulių kraštotyros draugijos anketos Nr. 14 („Daraktoriai“) duomenimis, galima spręsti, kad XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje Lietuvoje veikė apie 250 įvairių slaptų mokyklų (lietuvių, lenkų kalbomis).

---

¹ K. Zukauskas, Iš Lietuvos mokyklos istorijos (1905—1907), K., 1961.

K. Simaška, Lietuviški elementoriai XIX a. pab. ir XX a. pradžioje.— Pedagogika ir psichologija, 1963, t. V, p. 106.

² A. Tyla, 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime, V., 1968, p. 49—51.

³ Lietuvos TSR CVIA, f. 378, 1864, b. 2176, l. 52.

Galimas daktas, tokių mokyklų veikė gerokai daugiau. Vilniaus mokyimo apygardos globėjas ataskaitoje švietimo ministrui rašė, kad 1902 m. Vilniaus gubernijoje susekta 12 slaptų mokyklų, Kauno — 16. Bet jis prisipažįsta, kad tai ne visos mokyklos⁴. Ir iš tiesų, didžiosios dalies mokyklų caro valdžia nesusekė, nes jos veikė labai atsargiai.

Caro valdžiai nepatiko slaptųjų mokyklų veikimas, nes tai buvo viena iš pasipriešinimo carizmo politikai formų. O svarbiausia, caro valdžia bijojo, kad per slaptas mokyklas neplistų liaudyje pažangesnė mintis. Valdžios organai, persekiodami slaptas mokyklas ir jų steigėjus bei lankytojus, buvo priversti prieš jas panaudoti platų žandarmerijos ir policijos aparatą. Jau 1871 m. Vilniaus mokyimo apygardos globėjas išleido instrukciją, kurioje nurodoma, kad mokyklų inspektoriai turi sekti ir padėti policijai surasti slaptąsias mokyklas. Pagal 1892 m. balandžio 3 dienos įsaką slaptai mokantieji vaikus ir vaikų tėvai būdavo baudžiami pinigine bauda ir areštu, kartais net iki 300 rb arba 3 mėnesių laisvės atėmimu. Pavyzdžiui, Svėdasų slaptos mokyklos mokytoją valstietį Praną Kaminską, mokiusį rusiškai ir lietuviškai skaityti bei katalikiškų maldų, pasiūlyta nubausti 25 rb arba 7 paroms arešto, o mokinių tėvus už moralinę ir materialinę paramą slaptai mokyklai bei mokytojui kiekvieną nubausti po 10 rb arba 3 paroms arešto⁵.

Visą laiką įvairiomis priemonėmis buvo saugomasi žandarų. Dažnai mokytojai susitardavo su kaimo gyventojais, kad šie praneštų apie žandarų atvykimą. Vienas iš mokinių nuolat budėdavo. Sužinoję apie žandarų atvykimą, pirmiausia slėpdavo lietuviškas knygas, išsiskirstydavo vaikai. Kartais pats mokytojas griebdavosi kokio nors darbo,

pvz., pančius vyti, grėblius dirbti, ir vaikams liepdavo tą patį daryti.

Nepaisant didelio atsargumo, kai kurias mokyklas caro žandarai susekdavo arba jas kas nors išduodavo.

Kai kurie slaptųjų mokyklų mokytojai buvo bausti net keletą kartų, bet vis tiek neatsisakė savo darbo. Daug kartų buvo baustas D. Žeknys, dirbęs Mankiškiuose (Šiaulių apskr.), Strelčiūnaitė, dirbusi Biržų apskrityje Didžiųjų Grūžių dvare, už slaptą mokymą ir lietuviškų raštų platinimą daug kartų bausta ir kalinta. „Kartą žandarai rado ją bemokančią vaikus. Areštuojama apalpusi. Žandarai ją nešė į vežimą ir išvežė į kalėjimą. Atbuvusi bausmę, ji vėl varė savo darbą“⁶.

Turimais duomenimis, šiaurės Lietuvoje viena iš pirmųjų slaptų mokyklų veikė Lygumų miestelyje (Šiaulių apskr.) 1875—1878 m. Vaikus mokė tik skaityti mokanti moteris E. Markašauskienė. Mokė po 6—9 šešerių—septynerių metų vaikus. E. Markašauskienė atsisėdavo su rateliu ir verpdavo, o aplink ją sėdavo vaikai ir mokėsi skaityti, dainuoti liaudies dainas, giedoti, poterių. Apylinkės gyventojai labai norėjo pamokyti savo vaikus ir prašytė prašydavo E. Markašauskienę, kad ji sutiktų mokyti.

Slaptosios mokyklos buvo steigiamos kaimo valstiečio ar dvaro kumečio pirkioje, kur žiemą susirinkdavo mokytiis keletas arba keliolika apylinkės vaikų.

Mokyklos būdavo arba pastovios (vienoje namuose), arba kilnojamos (vaikai vieną arba dvi savaites mokėsi pas vieną valstietį, kitą savaitę — pas kitą ir taip pas visus iš eilės). Pastovios mokyklos buvo dažniausiai pas patį „daktorių“ arba pas vieną iš mokinių tėvų. Jokių specialių baldų mokyklos neturėjo, buvo tik paprastas stalas ir suolai. Kur mokinių buvo daug (15—20),

⁴ K. Žukauskas, Iš Lietuvos mokyklos istorijos (1905—1907), p. 20.

⁵ Lietuvos TSR CVIA, f. 378, 1899, b. 14, l. 22—23.

⁶ Šiauliai, „Aušros“ istorijos-etnografijos muziejus, Anketa Nr. 14.

sunešdavo keletą stalų ir apstatydavo ilgais suolais. Lentos nebūdavo, todėl kreidos beveik nenaudojo. Rašė ant durų arba ant lovos galo. Buvo stengiamasi turėti kuo mažiau pašalinių baldų, kad policijai nekiltų įtarimo.

Mokslo priemonės buvo labai paprastos ir primityvios, dažnai pačių mokinių arba vyresniųjų padarytos: lentelės, pieštukai, žąsies plunksna rašyti, namų darbo rašalas, pačių mokinių iš neliuoto popieriaus pasiūti sąsiuviniai. Rašymo reikmenys įvairiose tarmėse buvo skirtingai vadinami: gripeliai, alupkos, žačipulkos, kačenikos. Tik apie 1907—1914 m. pradėtos vartoti plieninės plunksnos bei pramoninės gamybos sąsiuviniai.

Mokytojai, vadinamieji daraktoriai, buvo įvairaus išsilavinimo ir pažiūrų. Pedagoginio pasiruošimo, išskyrus keletą atvejų, slaptų mokyklų mokytojai dažniausiai neturėjo. Subačiaus miestelyje veikė nelegalūs kursai, ruošę mokytojus slaptoms mokykloms*. Panašūs slapti vienerių metų kursai veikė Kupiškėje. Juose buvo mokoma skaityti, rašyti, kalbamokslio, žemės aprašymo, Lietuvos istorijos, tikybos ir visų dalykų metodikos⁷.

Daugiau atvejų, kad slaptųjų mokyklų mokytojai gautų pedagoginį pasiruošimą, nežinoma.

Šiaulių Kraštotyros draugijos anketa surinktos medžiagos duomenimis, dauguma daraktorių savamoksliai arba baigę rusų pradžios mokyklas, kiti 1—3 klases, kartais 6—7, o kai kurie patys vos skaityti mokėjo.

Dauguma iš jų vertėsi ir kitais darbais. Kadangi daraktoriai buvo reikalingi tik žiemą, vasarą kai kurie iš jų dirbdavo padieniais darbininkais arba tarnaudavo pas buožes. Pvz., Petras Kaškelis (Pakruojo valsč., Smilgių k.) vasarą ganydavo arklius, žiemą šaukš-

tus dirbdavo. Taip kaitaliodamas įvairius darbus, mokė vaikus 1905—1912 m.⁸ Moterys daraktorės dažnai verpdavo, ausdavo ar megzdavo. Tai iš dalies padėdavo apsaugoti nuo caro žandarų.

Tačiau nemaža slaptųjų mokyklų mokytojų vien mokė vaikus. Kai kurie šioje srityje dirbė net 12—20—40 metų.

Beveik visi daraktoriai buvo slaptųjų raštų, o kartais ir revoliucinių atsišaukimų platintojai. Slaptus raštus platino Narkevičius (Šiaulių apskr.), Ona Jurgauskaitė ir kt. Iš kontrabandininkų jie gaudavo užsienyje spausdintas lietuviškas knygas ir dalindavo žmonėms. Kai kurie patys buvo knygnešiai arba palaikė su jais ryšius.

Labiausiai caro valdžia bijojo slaptųjų mokyklų ir jų mokytojų, platinusių uždraustą literatūrą, skleidusių pažangias mintis kaime. O tokių, kaip ir numanė caro vyriausybė, buvo. Vienas iš tokių veikėjų buvo daraktorius Leonardas Daukša, dirbęs Pakruojo valsčiuje, Lygumų miestelyje. Lygumų apylinkėje jis platino Lietuvos socialdemokratų leidžiamus laikraščius „Naujoji Gdynė“, „Žarija“ ir revoliucinius atsišaukimus, kurių gaudavo iš Rusijos revoliucinių socialdemokratų, versdavo į lietuvių kalbą ir Šiaulių pagrindinėje spaustuvėje spausdindavo. Čia buvo ir V. Lenino straipsnių bei atsišaukimų. L. Daukša palaikė glaudžius ryšius su Šiaulių miesto socialdemokratais-pagrindininkais ir iš jų gautą nelegalią literatūrą dviračiu gabendavo į Lygumus.

L. Daukša vietos gyventojams ruošdavo vakarus, organizuodavo chorus. 1913 m. jis suorganizavo pirmąjį lietuvišką vakarą Lygumuose. L. Daukša buvo plačiai žinomas kaip pažangus visuomenės veikėjas. Už tai caro valdžia jį persekiojo⁹.

* Kada minimi kursai veikė, kol kas nustatyti nepavyko.— K. Z.

⁷ Ten pat.

⁸ Šiauliai, „Aušros“ istorijos-etnografijos muziejus, Anketa Nr. 14.

⁹ Ten pat, iš L. Daukšos atsiminimų.

Nemažą darbą, šviesdamas kaimo žmones, nuveikė Juozas Pažerskis, dirbęs Trakų apskrityje, Bublių kaime. Atsiminimuose jis pasakoja apie nueitą švietėjo-daraktoriaus kelią. „Kaime bedirbdamas, pažinau kaimiečių gyvenimą. Vargingai gyveno kaime žmonės, rusų valdžios spaudžiami. Didelę jų nelaimę — tamsumas. Bemoksliai, o tokius kiekvienas galėjo išnaudoti. Tuomet ir kilo mintis šviesti juos, tuos nelaimingus kaimiečius“¹⁰.

Gyvendamas kaime ir mokydamas valstiečių vaikus, J. Pažerskis aiškino caro valdžios daromas skriaudas, agitavo, kad visi reikalautų savo spaudos ir politinių teisių, platino atsišaukimus, nukreiptus prieš caro valdžią. Todėl reakciniai kaimo elementai jo nemėgo ir persekiojo. 1908 metais J. Pažerskį už slaptą vaikų mokymą policija suėmė.

Kadangi raštingų žmonių buvo mažai, daraktoriais kartais dirbdavo net paaugliai. A. Balkevičienė, buvusi daraktorė, atsiminimuose pasakoja apie sunkią darbo pradžią. Kai ji kartu su seneliu pradėjo mokyti, jai buvo tik 10 metų. O daraktoriams tekdavo mokyti ne tik vaikus, bet ir suaugusius. Žiemos vakarais susirinkdavo suaugusieji ir mokydavosi iš tų pačių elementorių. A. Balkevičienė dar ankstyvaisiais daraktoriavimo metais teko mokyti 30 metų žmogų. „Atsimenu, taip sunku buvo išmokyti tas sugrubusias rankas vedžioti plunksną. Nuo abėcėlės jis nenorėjo pradėti, todėl teko mokyti kaip kokį piešinėlį išvedžioti jo vardą ir pavardę. Jis buvo augalotas žmogus, pasisodindavo mane ant kelių, ir aš, paėmusi jo ranką į savo abi rankas, vedžiodavau raides“¹¹.

Slaptųjų mokyklų mokytojus kaimiečiai labai gerbė. Ir tai suprantama, juk liaudis troško žinių, šviesos, o darak-

toriai kaip tik ir buvo tos šviesos skleidėjai. Todėl jie buvo laukiami ir švetingai priimami. Venckūnienė, mokiusi vaikus Telšių apskrityje, šeštadienio ir sekmadienio vakarais eidavo pas mokinių tėvus ir skaitydavo jiems laikraščius bei knygeles. Valstiečiai nepaprastai jos laukdavo ir paeiliui iš anksto ją kviesdavosi.

Didelę liaudies pagarbą daraktoriams rodo ir tai, kad visas kaimas saugodavo juos ir, sužinoję, kad atvyksta žandurai, skubiai pranešdavo. 1908 m., Brestavo popui Vasilevskiui įskundus, buvo areštuota Usonių kaimo (Panevėžio apskr.) mokytoja Janulytė. Visi kaip vienas usoniečiai atvyko į Brestavą ir griežtai reikalavo atiduoti jiems mokytoją¹². Panašių pavyzdžių galima būtų paminėti ir daugiau.

Slaptose mokyklose mokestis už mokslą buvo labai įvairus. Tai priklausė nuo pačių daraktorių, nuo tėvų materialinės padėties ir nuo to, ar daraktorius pragyveno tik iš vaikų mokymo, ar turėjo kitą užsiėmimą. Dažniausiai buvo mokama nuo 0,5 iki 1 rublio per mėnesį už vaiką. Kiti mokėjo produktais ir pinigais (po 20 kp ir „gorčių rugių“), dar kiti gaudavo išlaikymą ir 20 kp per mėnesį. Kai kurie tėvai pasodindavo mokytojui bulvių, jei šis neturėdavo savo žemės.

Dažnai daraktoriai iš neturtingųjų neimdavo atlyginimo arba imdavo visai mažą. Buvo ir tokių, kurie mokė be jokio atlyginimo. Pavyzdžiui, M. Jurgauskaitė, dirbusi Šiaulių apskr., Žemelio valsčiuje, atlyginimo neimdavo.

Slaptųjų mokyklų mokytojų padėtis buvo sunki. Ją vaizdžiai nusako buvęs daraktorius J. Pažerskis: „Daug privargdavo mokytojas prie tokios vargo mokyklos. Sunkus darbas, ir maistą gaudavo nevienodą. Pas turtingesnius tē-

¹⁰ Ten pat, iš J. Pažerskio atsiminimų.

¹¹ Ten pat, iš A. Balkevičienės atsiminimų.

¹² Ten pat, iš B. Vidugirytės atsiminimų.

vus — geresnį, o pas beturčius tekdavo kartais ir badauti. Butas — kaimo pirčia, dažnai su dūmais, kur šeimininkas kartais laikydavo ir smulkius naminius gyvulius, ir mokyklą su mokytoju¹³.

Slaptose mokyklose mokėsi daugiausia bežemių ir mažazemių vaikai, retesniais atvejais — pasiturinčių valstiečių. Kad į slaptas mokyklas leisdavo vaikus neturtingieji, matome ir iš caro valdžios dokumentų. A. Misiūnas, už savo vaikų leidimą į slaptą mokyklą nubaustas 33 rublių bauda, kaip visai neturtingas, negalėjo sumokėti baudos. Bausmė pakeista 3 parom arešto¹⁴. P. Esmontas, savo vaikus mokęs slaptoje mokykloje, už 1892 m. įstatymo pažeidimą buvo nubaustas 5 rb bauda. Pažymima, kad P. Esmontas, dirbęs konduktorium, dabar pusę metų to darbo nebeturi, verčiasi padieniu uždarbiavimu ir negali užmokėti piniginės baudos. Bauda pakeista areštu¹⁵.

Kadangi dauguma mokinių vasarą ganydavo arba dirbdavo kitą darbą, mokslo metai negalėjo turėti nustatyto laiko. Dažniausiai jie nusakomi taip: nuo ganymo pabaigos iki ganymo pradžios. Faktiškai mokslo metai tęsdavosi 3, 4, 6, rečiau — 8 mėnesius.

Mokinių skaičius ir amžius tose mokyklose buvo įvairus. Dažniausiai kaimo trobelėje susirinkdavo 10—15 vaikų, o kartais jų būdavo net 30—40. Pvz., Mažeikių apskrityje dirbusi K. Jurkaitė mokydavo iki 40 vaikų. L. Daukša (Lygumuose)—30. Mokant mažiau mokinių, lengviau buvo išvengti caro žandarų įtarimų arba pasislėpti. Pvz., Kauno apskr., Jankūnų kaime buvo rasta mokykla su 6 vaikais. Kadangi mokytojo tuo momentu nebuvo, žandarus pavako

įtikinti, kad čia esą šeimininko ir kaimynų vaikai, atėję pažaisti¹⁶.

Bet norinčių mokytis atsirasdavo daug, todėl slaptose mokyklose susidarydavo nemaža mokinių. Jie dažniausiai būdavo nuo 6 iki 15 metų. Strašiūnuose (Trakų apskr.) surastose slaptose mokyklose valstiečio Pranckevičiaus namuose mokėsi 10 vaikų — 6, 7, 8, 11, 12 metų amžiaus¹⁷.

Mokymo metodai, turinys ir pats mokytojo darbo organizavimas priklausė nuo mokytojo pasiruošimo bei sugebėjimo, taip pat ir nuo mokyklos sąlygų. Daugumoje mokyklų mokymo lygis buvo labai žemas dėl mažo mokytojų išsilavinimo, tam tikslui nepritaikytų vadovėlių, programų bei mokymo sistemos nebuvimo.

Slaptose mokyklose mokė gimtąja kalba: lietuvių, lenkų, bet dažnai buvo mokoma keliomis kalbomis, būtent: lietuvių ir rusų, rusų ir lenkų, lietuvių ir lenkų arba net lietuvių, rusų ir lenkų kalbomis. Pvz., Panevėžio apskr., Migonių kaime veikusioje slaptose mokykloje buvo mokoma skaityti ir skaičiuoti lietuviškai, o atskirai buvo mokoma lenkų ir rusų kalbų; Biržų apskr., Papivėnų kaimo mokykloje mokė skaityti, rašyti ir skaičiuoti lietuvių, rusų ir lenkų kalbomis¹⁸; Kauno apskrities Zaborcų kaime buvo mokoma lietuvių ir rusų kalbomis skaityti bei rašyti ir naudotos lietuviškos bei rusiškos knygos¹⁹.

Atskirose mokyklose, kur mokytojai buvo baigę kelias klases arba anksčiau minėtus slaptųjų mokyklų mokytojų ruošimo kursus, darbas buvo neblogo lygio ir buvę tų mokyklų mokiniai patekdavo net į gimnazijas. Pvz., B. Vidugirytė, baigusi Subačiaus kursus

¹³ Ten pat, iš J. Pažerskio atsiminimų.

¹⁴ Lietuvos TSR CVIA, f. 378, 1903, b. 1866, l. 491.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Lietuvos TSR CVIA, f. 378, ap. 29, 1903, b. 186, l. 38.

¹⁷ Ten pat, l. 113.

¹⁸ Šiauliai, „Aušros“ istorijos-etnografijos muziejus, Anketa Nr. 14.

¹⁹ Lietuvos TSR CVIA, f. 378, ap. 29, 1903, b. 186, l. 99.

slaptųjų mokyklų mokytojams, gana sėkmingai dirbo Subačiaus apylinkėse. Iš jos buvusių mokinių yra keli mokytojai, gydytojai. L. Daukša tvirtina, kad jo mokykloje mokomasis darbas buvo palyginti aukšto lygio, nes pats buvo baigęs 3 klases ir susipažinęs su darbu mokykloje. Vienas jo buvusių mokinių — profesorius K. Daukšas. M. Juodaitytė, baigusi vienerių metų slaptus Kupiškio kursus, mokė vaikus skaityti, rašyti, kalbamokslio, skaičiuoti, dainuoti, žemės aprašymo, Lietuvos istorijos, darbelių, piešimo ir katekizmo. Mokslas trukdavo 3 metus, ir mokomieji dalykai buvo paskirstyti taip:

I skyriuje išmokdavo skaityti, rašyti, skaičiuoti iki 20, katekizmo ir poterių.

II skyriuje buvo mokoma skaičiuoti iki 100, žemės aprašymo, lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos, katekizmo, darbelių, dainų.

III skyriuje — tą patį kaip ir II, tik plačiau. Išmokdavo skaičiuoti iki milijono ir susipažindavo su trupmenomis²⁰.

D. Stulpinas, dirbęs Kuršėnų valsčiaus Padvarininkų kaime, mokė skaityti, rašyti, skaičiuoti, giedoti giesmes, pasakodavo ką nors iš geografijos ir istorijos. Kursas: gerai išmokyti skaityti, savarankiškai rašyti, skaičiuoti visus keturis veiksmus daugiau kaip 1000 ribose²¹.

Taigi, baigęs tokią mokyklą, vaikas mokėdavo neblogai skaityti ir rašyti, buvo susipažinęs su daugeliu mokslo dalykų. Tačiau tokių mokyklų buvo nedaug. Daugiausia buvo mokyklų, kuriose nei mokymo kursas, nei mokslo metai nebuvo nustatyti, mokė mažai raštingi žmonės, ir mokymo tikslas buvo tik pramokyti skaityti ir rašyti, kad „kariuomenėje galėtų perskaityti ir parašyti laišką“.

Skaityti mokydavo „slebizavojimo“ būdu, kitoks metodas daugeliui daraktorių, greičiausiai, ir nebuvo žinomas. Pradžioje išmokdavo visas raides. Pvz., Gruzdžių valsčiaus Diržių kaimo mokytojas raides „išdrukavadavo“ ant lovos galo ir sakydavo: šita „A“, šita „O“... , o vaikai sekdamo. Kai raides vaikai išmokdavo, buvo pereinama prie „sudėjimo silabų“. Mokytojas duodavo įvairaus sudėtingumo skiemenis. Pradžioje dviraizdžius, paskui triraizdžius ir t. t., vadinamus „boaboku“.

ba, ba, bo, bo [. . .] bu, bu
ka, ka, ke, ke, ki, ki, ku, ku.

Toliau raidės jungiamos atvirškčia tvarka:

ab, ac, ak. . .

Iš viso vaikas turėjo „iškalti“ 350 skiemenų. Sunkiausia būdavo, kai reikėdavo išmokyti raides ž, x, ch ir fonetiškai sudėtingus skiemenis strza, strze, strzy ir t. t. Didelė dalis darbo buvo visiškai veltui. Skiemenavimas mažai teparuošdavo tekstui skaityti.

Rašyti buvo mokoma kopijuojant. Rašto mokyti buvo sunku dėl blogo skaitymo. „Išėjė tokią vargo mokyklą,— rašo J. Pažerskis,— mokiniai vos paskaityti mokėdavo“. Tobulinti mokymo metodus būdavo sunku ir dėl kai kurių tėvų įsitikinimo, kad vaikams užtenka mokėti iš maldaknygės paskaityti, o kitokių knygų skaitymą laikė „balabai-komis“. Nuomonę, kad artojai užtenka mokslo iš maldaknygės, ypač aktyviai palaikė kai kurie kunigai.

Dar viena sunkaus mokymo priežastis — mokymo literatūros stoka. Mokiniai atėidavo į mokyklą su įvairiais vadovėliais (kokius pavykdavo gauti), o ir tų būdavo maža. Kartais trims vaikams tekdavo vienas vadovėlis, o neretai tekdavo mokyti visai be jų, skaitant tik iš maldaknygės.

²⁰ Šiauliai, „Aušros“ istorijos-etnografijos muziejus, Anketa Nr. 14.

²¹ Ten pat.

XIX amžiaus II pusėje slaptosios mokyklos praktikoje plačiau buvo vartojamas M. Akelaičio „Lamentorius, arba pradžia mokslo, sudėta mažiems vaikeliams“, išleistas 1860 metais, ir vėlesnės to paties autoriaus laidos, taip pat J. Sliūpo elementorius. Mažiau pažangūs daraktoriai naudojo M. Brundzos klerikalinės krypties elementorių (redaguotas L. Staugaičio), kuriame buvo tik alfabetas ir maldos („Lietuviškas lamentorius dėl mažų vaikelių ir aiszkei perveizetas per KLS“. Laidos 1878, 1887 ir 1888 m.).

XX amžiaus pradžioje pradėta naudoti tokie vadovėliai: P. Višinskio, „Elementorius arba skaitymo ir rašymo mokslas“, 1905 m.; A. Kriščiukaičio-Aišbės, „Naujas elementorius vaikams dovanėlė“, 1898 m.; P. Sireikos, „Lietuviškas pradžiamokslis mažiems vaikams aukštaičių ir žemaičių lietuvių“; K. Skaibeikos, „Kas skaito rašo — duonos neprašo“; K. Strazdo, „Naujas ir senas elementorius“, „Mūsų dirva“. Buvo naudojami dar ir kiti elementoriai bei knygelės. Kauno gubernijos Laborcų kaimo mokykloje, kur buvo mokoma lietuvių ir rusų kalba, caro žandarams užklupus, rasta tokios priemonės: 5 sąsiuviniai, 2 egzemplioriai išrašų rusų kalba, rusų k. gramatika lietuviams, trumpas katekizmas, rusų kalba elementorius, 1900 m., kalendorius lietuvių kalba, brošiūra rusų kalba apie bulvių saugojimą nuo ligų²². Kudinių kaimo (Šiaulių apskr.) mokykloje buvo mokoma skaityti, rašyti ir skaičiuoti iš šių knygų: minėtojo P. Sireikos „Lietuviško pradžiamokslio...“, „Užduotyno“, „Kėturių svarbiausiųjų aritmetikos veiksmų“, Tilžė, 1886 m.²³

Revoliucinis pakilimas XX a. pradžioje ir 1905—1907 m. revoliuciniai įvykiai privertė caro vyriausybę pada-

ryti kai kurių nuolaidų ir švietimo srityje. Vienas iš tokių liaudies iškovojimų buvo lietuvių kalbos draudimo panaikinimas (1904 m. balandžio mėn.) ir leidimas ją dėstyti Lietuvos mokyklose (1905 m. gegužės mėn.). Tačiau lietuvių kalbos dėstymu caro valdžios švietimo organai rūpinosi nepakankamai. Ypač po 1905—1907 m. revoliucijos numalšinimo, įsigalėjus reakcijai, lietuvių kalbos dėstymo reikalai oficialioje mokykloje beveik sužlugo. Nors caro vyriausybės anksčiau priimti potvarkiai dėl gimtosios kalbos teisių išplėtimo nebuvo atšaukti, tačiau nebuvo ir vykdomi.

Esant tokiai padėčiai, vaikai ir toliau buvo mokomi slaptose mokyklose, kurios nenustojė savo reikšmės revoliucijos, ir ypač reakcijos, metais. 1905—1907 m. kai kurios slaptos mokyklos legalizavosi, o daugelyje kaimų įsisteigė naujos. Pvz., Pakruojo valsč., Smilgių kaime 1905—1912 m. veikė slapta mokykla²⁴. Keliuose Raseinių apskrities kaimuose 1911—1916 m. J. Parvaitė slaptai mokė vaikus.

Veikiant pažangioms idėjoms ir revoliucinėms nuotaikoms, slaptose mokyklose šiek tiek keičiasi darbo organizavimas, mokymo turinys bei metodai. Minėtoji J. Parvaitė, pavyzdžiui, mokymo kursą padalijo maždaug pagal pradžios mokyklos sistemą į tris skyrius. Kai kur pradėdama mokyti istorijos bei geografijos. 1909—1914 m. kai kuriose slaptose mokyklose jau pasirodė žemėlapių bei žodynų, pvz., Trakų apskr. Kairiškių kaimo mokykla jau turėjo vokišką-lietuvišką žemėlapi ir vokiečių-lietuvių k. žodyną²⁵.

Kadangi mokyklų vyresnybė nepatenkino liaudies prašymo išplėsti gimtosios kalbos mokymą, po 1905—1907 m. revoliucijos slaptųjų mokyklų dar pa-

²² Lietuvos TSR CVIA, f. 378, ap. 29, 1903, b. 186, l. 99.

²³ Šiauliai, „Aušros“ istorijos-etnografijos muziejus, Anketa Nr. 14.

²⁴ Ten pat.

²⁵ Ten pat.

daugėjo. Negalutiniais duomenimis, Kauno gubernijoje vien 1911 m. buvo atidarytos 38 tokios mokyklos (galimas daiktas, ir daugiau).

Taigi ir šiuo metu slaptoji mokykla buvo patikima galimybė gauti šią tokią mokslą gimtąja kalba.

Caro vyriausybė nesiliovė persekijuoti šių mokyklų. Jei anksčiau slaptas mokyklas sekavo mokyklų direkcija, tai dabar šis darbas pavestas policijai.

Lietuvos slaptųjų mokyklų veikimo faktas yra svarbus, kaip vienas iš pasipriešinimo nacionalinei priespaudai būdų. Ta prasme jis reikšmingas ir Lietuvos mokyklos istorijoje. Žiaurios nacionalinės priespaudos laikotarpiu „ratelio“ mokykla, kurią taip puikiai pavaiz-

davo skulptorius P. Rimša, ir daraktorių mokykla atliko didelį vaidmenį, mažinant Lietuvos gyventojų neraštingumą, puoselėjant ir išsaugant gimtąją kalbą. Labai daug mūsų vyresniosios kartos žmonių yra išėję „daraktorių“ mokyklą. Su pagarba šiandien minime mokytojus-daraktorius, didelę amžiaus dalį atidavusius liaudies švietimui ir sunkiomis carizmo priespaudos sąlygomis išmokusius šimtus paprastų žmonių bent skaityti ir rašyti lietuviškai.

Žinoma, slaptose mokyklose nemaža laiko buvo skiriama tikybos dalykams, religinių jausmų skiepijimui vaikams, ir pats mokymo lygis buvo neaukštas. Tačiau ir toks mokymas turėjo didelę reikšmę, kovojant už gimtosios kalbos ir kultūros išsaugojimą.

VVPI
Pedagogikos katedra

Iteikta
1971 m. rugsėjo mėn.